

การตรวจราชการหัวเมืองของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพกับการสร้างความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดีสยาม ทศวรรษ 2440-2450¹

จุลิสพงษ์ จุฬารัตน์²

อิทธิกร ทองแกมแก้ว³

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการอธิบายถึงกระบวนการรวบรวมข้อมูล สร้างความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีท้องถิ่นของสยามผ่านการเดินทางตรวจราชการหัวเมืองของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ(ขณะ)ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2435-2458) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชนชั้นปกครองของสยามต้องการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ในช่วงเวลาดังกล่าวกระแสความสนใจความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี จากรัฐอาณานิคมได้แพร่เข้าสู่สยาม ทำให้เกิดความสนใจใฝ่รู้ในการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้เจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการ โดยเฉพาะในกระทรวงมหาดไทย ดำเนินการรวบรวมศิลาจารึก ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับพงศาวดารและตำนานพื้นเมือง เพื่อนำมาใช้เรียบเรียงและเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่นเข้ากับประวัติศาสตร์สยาม ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ได้จากการตรวจราชการหัวเมืองยังมีส่วนสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ชาติเพื่ออธิบายตัวตนของสยาม พร้อมกับการสร้างความชอบธรรมในการเข้าไปบริหารจัดการปกครองท้องถิ่นภายใต้นโยบายการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางด้วย

คำสำคัญ : การตรวจราชการ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประวัติศาสตร์สยาม โบราณคดีสยาม

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2561 และทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับบัณฑิตจากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 2 ภาควิชาศึกษาศาสตร์ ปีการศึกษา 2561 ประจำปีงบประมาณ 2562

² ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีเมล: julispong@yahoo.com

³ นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีเมล: golf_ittigorn@hotmail.com

Prince Damrong Rajanubhab Formation of Historical and Archaeological Knowledge in Siam during 2440–2450 BE.⁴

Julispong Chularatana⁵

Ittigorn Thongkamkaew⁶

Abstract

This article aims to present the process of gathering information and forming local historical and archaeological Siamese locality through the travel for inspection of civil servants and the minister of the Ministry of Interior in Siamese provinces during the period that Prince Damrong Rajanubhab was the minister (2435–2458 BE.), which was when Siam's elite established an absolute monarchy and integrated it into the centralized system. The trend of studying historical and archaeological knowledge of colonial states has spread to Siam stimulating the interest of noblemen and civil servants, especially in the Ministry of Interior, of gathering relevant information such as stone inscriptions annals and city legends. This information helps people compile and link the history of each locality with the history of Siam. Forming knowledge through the travel for inspection is also a significant part of recoding national history for clarifying the identity of Siamese along with creating legitimacy towards local area management under the policy of centralization.

Keywords: Inspection, Prince Damrong Rajanubhab, History of Siam, Archaeology of Siam

⁴ This article is part of the Master of Arts thesis, Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, which has been funded by the Thailand Research Fund in Humanities- Social Science under FY2561 budget and Chulalongkorn University Research Scholarship for Graduate School round 2, second semester of 2561 academic year under 2562 budget.

⁵ The thesis advisor : Asst. Prof. Dr., Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. e-mail : julispong@yahoo.com

⁶ The master student of the Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. e-mail : golf_ittigorn@hotmail.com

บทนำ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) เป็นช่วงเวลาของการปฏิรูปการบริหารราชการสยามภายใต้การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางท่ามกลางการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกชนชั้นปกครองสยามได้ศึกษาเรียนรู้และปรับเปลี่ยนแบบแผนวิธีบริหารจัดการรัฐสมัยใหม่จากบรรดาเจ้าอาณานิคม ขณะเดียวกันก็เริ่มดำเนินการสำรวจ ทำความเข้าใจท้องถิ่นภายใต้การปกครองผ่านการตรวจราชการ กล่าวได้ว่าการตรวจราชการเป็นกระบวนการที่รัฐบาลสยามจัดส่งข้าราชการส่วนกลางไปดำเนินการสำรวจ ตรวจสอบ เก็บรวบรวมและบันทึกข้อมูลของท้องถิ่นเพื่อปรับปรุงวิธีการบริหารราชการให้เหมาะสม บันทึกหรือรายงานที่ได้จากการตรวจราชการจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ชนชั้นนำสยามใช้ในการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นในช่วงแห่งการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา

ข้อมูล ชุดความรู้ที่ได้จากการตรวจราชการความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีส่วนหนึ่งบันทึกอยู่ในรายงานการตรวจราชการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพหลายฉบับ เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีของท้องถิ่นที่กล่าวถึงในบันทึกการตรวจราชการนอกจากจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาอันยาวนานของดินแดนต่าง ๆ ภายใต้การปกครองของสยามเพื่อแสดงถึงความ “ศิวิไลซ์” อีกทั้งเป็นการยืนยันความชอบธรรมของรัฐบาลกลางที่มีอำนาจเหนือดินแดนในปกครอง กล่าวได้ว่าชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในบันทึกการตรวจราชการสยามเป็นส่วนหนึ่งในความพยายามของพระองค์เพื่อสร้างเชื่อมโยงระหว่างเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นให้เข้ากับอำนาจการปกครองของรัฐสยามหลักโดยมีกรุงเทพเป็นศูนย์กลางหลัก

การศึกษาการสร้างองค์ความรู้ของชนชั้นนำสยามจำนวนหนึ่งมีบทบาทต่อการสถาปนาระบอบการปกครองแบบรวมศูนย์ที่เริ่มในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยชุดความรู้ดังกล่าวมีลักษณะและแบบแผนเดียวกันกับชุดความรู้ที่สร้างขึ้นในดินแดนใต้ปกครองของเจ้าอาณานิคม ในผลงานของอุศนา นาศรีเคน เรื่อง “อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475” (Nasriken, 2005) และผลงานของ พิรภัทร ห้ามเหิม และสมศรี ชัยวนิชยา เรื่อง “นโยบายการพัฒนาอีสานของรัฐบาลสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. 2453-2477” (Hoaherm & Chaiwanichaya, 2018) เสนอว่าการเดินทางตรวจราชการหัวเมืองตั้งอยู่บนฐานคิดที่ชนชั้นนำเล็งเห็นว่าดินแดนประเทศราชและหัวเมืองชั้นนอกยังคงล้าหลัง ไม่มีอารยะ จึงเห็นควรจะต้องได้รับการจัดการดูแลให้ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้ทำให้ข้าราชการจากส่วนกลางที่เดินทางไปตรวจราชการหัวเมืองต้องลงพื้นที่ศึกษาหาข้อมูล ความรู้เพื่อนำมาสู่การจัดการและการวางนโยบายในการปกครอง

ผลงานอีกส่วนหนึ่งให้ความสนใจกับการรวบรวมชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีซึ่งสัมพันธ์กับการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ดังผลงานของภิญญพันธ์ พงนะลาวัณย์ เรื่อง “การผลิต “พื้นที่แบบอาณานิคม” ใน

มณฑลพายัพด้วยความรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีสยาม” อธิบายถึงการประกอบสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ในมณฑลพายัพผ่านผลงานที่มีรูปแบบเดียวกับ “พื้นที่แบบอาณานิคม” อันประกอบด้วยชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างความชอบธรรมต่อประโยชน์ในแนวทางเพื่อการจัดการพื้นที่ในปกครองของสยามได้ต่อไป (Potjanalawan, 2017 : 106-123) ขณะที่ผลงานของชาติรี ประกิตดินนทการ เรื่อง “งานเขียนประวัติศาสตร์ศิลปะยุคแรกกับการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม” ชี้ให้เห็นถึงการทำความเข้าใจเกี่ยวกับรายงานการเดินทางสำรวจที่สัมพันธ์หรือเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการความรู้และการกำเนิดประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย (Prakitnonthakan, 2017 : 89)

จากการทบทวนผลงานที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่ชนชั้นนำสยามในยุคเริ่มต้นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ความสนใจกับข้อมูล ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติสยาม เป็นชุดความรู้สำคัญของชนชั้นนำสยามตั้งแต่เสนาบดี ข้าราชการในกระทรวงมหาดไทย ทำหน้าที่ตรวจราชการให้ความสนใจศึกษา เรียนรู้ และรวบรวมนำมาบันทึกไว้ในรายงานการตรวจราชการ ดังนั้น บทความนี้ต้องการอธิบายถึงกระบวนการรวบรวมข้อมูล การสร้างชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีผ่านกิจกรรมการเดินทางตรวจราชการหัวเมืองของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในช่วงทศวรรษ 2440-2450 อันเป็นช่วงเวลาสำคัญที่พระองค์และข้าราชการมหาดไทยจำนวนหนึ่ง มีบทบาทต่อการเดินทางตรวจราชการ ส่งผลให้มีการรวบรวมข้อมูลและความรู้ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้ส่วนหนึ่งเกิดจากความสนพระทัยส่วนตัวของเสนาบดี ผนวกกับอิทธิพลของความรู้แบบอาณานิคมหลังไหลเข้ามาในสยาม

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีสยาม

กระแสความสนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของสยามได้รับอิทธิพลมาจากการเกิดขึ้นของโบราณคดีศึกษาที่เกิดขึ้นในรัฐอาณานิคมของเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในอาณานิคมอังกฤษในอินเดีย (British India) มีการจัดตั้งแผนกสำรวจโบราณคดีแห่งอินเดีย (The Archaeological Survey of India) เมื่อ พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1861) เพื่อดำเนินการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในอาณานิคมอินเดียโดยมือเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม (Alexander Cunningham) วิศวกรทหารประจำกองทัพอังกฤษในอาณานิคมอินเดียเป็นผู้อำนวยการคนแรก สำหรับอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้การศึกษาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีริเริ่มโดย โรมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Thomas Stamford Raffles) ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษซึ่งปกครองชวาระหว่าง พ.ศ. 2355-2359 (ค.ศ. 1812-1816) ช่วงเวลาที่แรฟเฟิลส์ปกครองชาวได้ใช้เวลาส่วนหนึ่งไปกับการสะสมโบราณวัตถุและศึกษาเรื่องราวท้องถิ่น ดำเนินการสำรวจ ขุดค้น ถ่ายภาพและบูรณะโบราณสถานในเขตปกครองตนเอง มีกองโบราณคดีเป็นหน่วยงานดำเนินการโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการ ประการแรกเพื่อสนับสนุนให้เกิดการสำรวจด้านโบราณคดี ประการที่สองดำเนินการปฏิสังขรณ์

โบราณสถานเพื่อส่งเสริมอุดมการณ์การปกครองของเจ้าอาณานิคมเหนือชาวพื้นเมือง และประการสุดท้ายเพื่อ
ก่อร่างสร้างแผนที่ทางประวัติศาสตร์ให้เป็นเสมือนร่างกายของรัฐ เป็นเครื่องประดับและอภิวารัฐอาณานิคม
(Anderson, 2009 : 329-332)

สำหรับชนชั้นนำสยามความสนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเกิดจากโลกทัศน์เกี่ยวเนื่องกับ
การเดินทางเพื่อมุ่งแสวงหาความรู้และความจริงเชิงประจักษ์ ด้านหนึ่งสยามเผชิญกับความรู้แบบตะวันตกที่เข้ามา
ปะทะกับความรู้ชุดเก่าตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสืบค้น “ของโบราณ”⁷ ตั้งแต่
ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงดำรงสมณภาวะที่ “วชิรญาณภิกขุ” และได้เสด็จธุดงค์
ไปยังดินแดนต่าง ๆ (Ritthiphairot, 2005 : 48) เหตุการณ์สำคัญคือ การค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 1 (จารึก
พ่อขุนรามคำแหง) เมื่อพ.ศ. 2376 การนี้ทรงนำศิลาจารึกและพระแท่นมนังคศิลาบาตรจากเมืองเก่าสุโขทัยมา
เก็บรักษาไว้ที่พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน เมื่อ พ.ศ. 2402 (Sattayawuthiphong, 2008 : 240)

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงสนพระทัยในประวัติศาสตร์และ
โบราณคดีของสยามเช่นเดียวกับพระราชนัดดา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเรื่องราวของประวัติศาสตร์
พงศาวดาร ตำนานพื้นเมือง รวมทั้งโบราณวัตถุจากท้องที่ต่าง ๆ เข้ามาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานกระแสดังกล่าว
ยังแพร่หลายไปสู่เจ้านายและข้าราชการ ความสนใจศึกษาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีของสยาม
มีการค้นคว้าตรวจสอบพระราชนิพนธ์พงศาวดาร การผลิตงานเขียนตีพิมพ์ลงในวารสารและหนังสือสำคัญอย่างวชิรญาณ
วิเศษ ขณะเดียวกันการเดินทางไปยังเมืองโบราณ การสืบค้น และแสวงหาบรรดาโบราณวัตถุต่าง ๆ ยังสัมพันธ์กับ
แนวคิดการปกครองพื้นที่ในท้องถิ่น พร้อม ๆ กับการประกอบสร้างเรื่องราวของท้องถิ่นให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ
รัฐสยาม ขณะเดียวกัน ทศวรรษ 2440 เกิดความตื่นตัวเกี่ยวกับการรวบรวมความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี
ในหมู่เจ้านายหลายพระองค์ อาทิ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จประพาสเมืองสุโขทัย
เมื่อ พ.ศ. 2444 สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศรเสด็จประพาสเมืองโบราณในพื้นที่หัวเมือง
ฝ่ายเหนือเมื่อ พ.ศ. 2450 หลังจากเสด็จกลับมาแล้วทรงพระนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” ใน พ.ศ. 2451
(Phramongkutklao Chaouhua, 1977)

สำหรับเจ้านายที่ทรงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการสร้างชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของสยาม
ในช่วงเวลานี้คือสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวงมหาดไทยจาก
พระราชปราชัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่าการสืบค้นทางพงศาวดารของกระทรวงมหาดไทย
ในท้องที่ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้นเป็น “ผลพลอยได้” ที่มาจากความสนพระทัยของพระองค์
อยู่ก่อนแล้ว โดยพระองค์ทรงได้พื้นฐานความรู้ดังกล่าวมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ซึ่งความรู้ดังกล่าวทรงได้รับมาจากพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกต่อหนึ่ง (Disakul, 1972 : 35) ในการเดินทางตรวจราชการของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยา

⁷ ของโบราณ ในความหมายของสมเด็จพระยาดำรงฯ ได้นิยามไว้ 2 ลักษณะคือ ประเภทแรก ที่เรียกว่า “โบราณสถาน” ของที่ไม่สามารถเคลื่อนที่ได้ เช่นพวกเทวาลัย บ่อน้ำ
สะพานหิน ประเภทที่ 2 คือ “โบราณวัตถุ” เป็นของที่เคลื่อนที่ได้ อาทิ ศิลาจารึก พระพุทธรูป เทวรูป เครื่องประดับ เป็นต้น (Damrong Rajanubhab, 2016 : 12.)

ดำรงราชานุภาพ ระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2435-2458 แม้ว่าจะมีจุดมุ่งหมายหลักคือราชการเกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง แต่การเดินทางออกตรวจราชการในหลายพื้นที่เป็นไปในการทำงานราชการตามความสนพระทัยส่วนพระองค์ด้วย ทรงใช้เวลาว่างระหว่างเสด็จประพาสด้วยการทรงอ่านและพระนิพนธ์หนังสือ ขณะเดียวกันระหว่างตรวจราชการจะทรงใช้เวลาในการสอบถามข้อมูลจากกรมการ ชำนาญ และพระสงฆ์ บทบาทดังกล่าวจะเห็นชัดเจนมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2440

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเดินทางเพื่อสืบค้นร่อยรอยเมืองโบราณในท้องถิ่นของสยามครั้งแรก เมื่อคราวเสด็จหัวเมืองในเขตพื้นที่มณฑลในแถบอีสาน ทรงวินิจฉัยถึงที่มาของชื่อเมืองนครราชสีมาว่าน่าจะมาจากเมืองเสมาซึ่งเป็นเมืองเก่า (DamrongRajanubhab, 2016 : 318-319) ขณะเดียวกันทรงสืบค้นที่ตั้งเจดีย์ยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรตั้งแต่ก่อนจะทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นเสนาบดี (DamrongRajanubhab, 2016 : 389) แต่เหตุการณ์สำคัญภายหลังการเข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดีเกี่ยวกับงานทางโบราณคดีโดยตรง คือการเสด็จตรวจราชการในมณฑลนครชัยศรี เมื่อ พ.ศ. 2441 ทรงบันทึกไว้ว่า “มาพระปฐมคราวนี้เอาเป็นธุระสืบค้นของโบราณได้พระพิมพ์หลายรูปที่ใคร่หาได้รูปพระพิมพ์เป็นทำนองฮินดูคล้ายกับที่ได้ในแหลมมลายู แลได้พิจารณาดูศิลาจำหลักที่ตั้งในลานพระปฐม ท่วงฝีมือคล้ายกับมีที่ในเกาะชวา พออุปนัยในความสันนิษฐานได้อย่างหนึ่งว่าพระปฐมเจดีย์นี้ชาวมัชฌิมประเทศคงจะเป็นผู้สร้างหรือเป็นครูให้สร้าง...” (National Archives of Thailand, 1898) ภายหลังเกิดการตื่นตัวจากการค้นพบเมืองโบราณในเมืองนครปฐม ประกอบกับการสร้างทางรถไฟสายใต้เมื่อ พ.ศ. 2443 ส่งผลกระทบต่อโบราณสถานขนาดใหญ่หลายแห่งจากการตัดทางรถไฟผ่านในพื้นที่โบราณสถานรอบพระปฐมเจดีย์ ผู้รับเหมาส่วนหนึ่งจึงรวบรวมของโบราณมาเก็บรักษาไว้ในพระระเบียงพระปฐมเจดีย์ (DamrongRajanubhab, 1930 : 13)

ในฐานะเจ้ากระทรวงที่มีความสนใจเกี่ยวกับเมืองโบราณ และบรรดาโบราณวัตถุที่พบเห็นระหว่างการเสด็จตรวจราชการ พระองค์เชื่อมโยงชุดความรู้จากท้องถิ่นให้เข้ากับเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติสยามและยังเชื่อมโยงเข้ากับประวัติศาสตร์อันยิ่งใหญ่ของเขมรซึ่งได้รับการศึกษาโดยสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient หรือ EFEO) ซึ่งจัดตั้งขึ้นในอาณานิคมฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2443 และดำเนินการสำรวจทางโบราณคดีในวัฒนธรรมเขมรในเขตอาณานิคมกัมพูชา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยและอยุธยากับวัฒนธรรมเขมรเมื่อครั้งเสด็จขึ้นไปตรวจราชการที่เมืองศรีเทพ แขวงเมืองเพชรบูรณ์ โดยทรงพิจารณาว่าพื้นที่เหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม “ไท” หรือชาวสยาม ทรงอธิบายว่ากลุ่มคนในวัฒนธรรมไท เป็นผู้มีบทบาทในการสร้างเมืองและมีความสัมพันธ์กับกลุ่มสุโขทัย (DamrongRajanubhab, 1958 : 20) โดยแสดงถึงบทบาทของคนไทที่เข้ามาในพื้นที่และมีขยายอิทธิพลแทนที่ “ขอม” และ “ลาว” ด้วยการอธิบายเชื่อมโยงกับตำนานวิบุรุชในท้องถิ่นอย่าง “พระร่วง” ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้นำไทที่ขับไล่พวกขอมออกไปและตั้งบ้านเมืองปกครองเป็นอิสระและเป็นรากของชาวสยาม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการศึกษาตำนานและพงศาวดารได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในหมู่ชนชั้นนำและปัญญาชน มีการสืบค้นเรื่องราวของประวัติศาสตร์โบราณและการศึกษา

โบราณคดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนให้สมเด็จพระยาบรมมหาราชวัง กรมพระยาดำรงราชานุภาพศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของพระเจ้าอยู่หัวทอผ่านหลักฐานในพงศาวดารเหนือที่ทรงเรียกว่า “สอบสวนโบราณคดี” (DamrongRajanubhab, 1930 : 5-7) เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังมีโอกาสเสด็จตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ มีพระประสงค์สืบค้นเมืองโบราณในเขตเมืองนครสวรรค์ ที่สัมพันธ์กับเรื่องราวในพงศาวดารเหนือ ต่อมาได้เสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรีและเสด็จไปยังอำเภอมะขาม เมื่อ พ.ศ. 2446 ทรงสอบถามข้อมูลจากชาวบ้านเกี่ยวกับตำนานท้าวอู่ทองและทรงสำรวจค้นหาเมืองโบราณที่เกี่ยวข้องกับตำนาน โดยทรงมุ่งหาความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์สุโขทัยกับตำนานเรื่องพระร่วงที่สัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาของกลุ่มบ้านเมืองในที่ราบลุ่มภาคกลางและภาคเหนือ (DamrongRajanubhab, 2016 : 382)

ความสนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดียังทำให้เกิดพัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะในสยาม จากการที่กลุ่มชนชั้นนำและชาวตะวันตกจำนวนหนึ่งร่วมกันจัดตั้ง “สยามสมาคม” ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2447 (Prakitnonthakan, 2017 : 89) สอดคล้องกับการจัดตั้งหน่วยงานศึกษาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในดินแดนอาณานิคมต่าง ๆ ดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมในหลายพื้นที่ได้มีการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี แผนกสำรวจและสมาคมแห่งเอเชีย (The Asiatic Society) แห่งเมืองกัลกัตตาของอาณานิคมอินเดีย พ.ศ. 2327 แผนกสำรวจโบราณคดีแห่งอินเดีย (The Archaeological Survey of India) ได้ก่อตั้งใน พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1861) และจัดตั้งขึ้นใหม่อีกครั้งใน พ.ศ. 2444 (ค.ศ. 1901) ขณะเดียวกันมีการจัดตั้งคณะกรรมการด้านโบราณคดีแห่งหมู่เกาะอินเดียของดัตช์ในปีเดียวกัน (Khuttharanon, 2012 : 58)

ในกรณีสยามมีการรวมกลุ่มผู้ที่มีความสนใจทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีสยาม ในชื่อ “สยามสมาคม” กลุ่มนี้ยังแลกเปลี่ยนความรู้ตามแบบแผนวัฒนธรรมการรวมกลุ่มของชาวตะวันตกที่ได้รับอิทธิพลจากดินแดนอาณานิคมที่มีการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในรัฐต่าง ๆ เช่น สมาคมแห่งเอเชียสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ ซึ่งได้ส่งต่ออิทธิพลให้เกิดการรวมกลุ่มของชนชั้นนำสยามอันนำไปสู่การจัดตั้ง “โบราณคดีสโมสร” ใน พ.ศ. 2450 (Sattayawuthiphong, 2008 : 247) เจ้านายพระองค์สำคัญผู้ทรงการบุกเบิกประกอบด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายและข้าราชการที่มีความสนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยมีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์ของสโมสร (Ritthiphairat, 2015 : 53)

ในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงการก่อตั้งโบราณคดีสโมสร ณ พระราชวังกรุงเก่า ในวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2450 ทรงวิพากษ์วิจารณ์พงศาวดารสยาม เรื่องเล่ามักถูกอธิบายโดยผู้เขียนในลักษณะ “ข้าๆ ชากๆ” แล้วทรงทรงอธิบายเสริมว่าชนชาติไทยแต่เดิมมาจากบรรดาเมืองสำคัญที่เคยเป็นศูนย์กลางการปกครองตั้งแต่เมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก สุโขทัย อโยธยาเมืองเก่า อโยธยาเมืองใหม่ ละโว้ ลพบุรี นครชัยศรี นครศรีธรรมราช กำแพงเพชร ชัยนาท พิษณุโลก สรรคบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี เพชรบุรี (Mulsilp, 2008 : 1-26) อย่างไรก็ตามในพระราชดำรัสได้ทรงกล่าวถึงหัวเมืองทางอีสานและหัวเมืองมลายูเอาไว้ด้วย ซึ่งแสดงว่าฐานความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในช่วงแรกยังอยู่ในเขตภาคกลางและภาค

เหนือ ทั้งนี้สอดคล้องกับการรวบรวมชำระ หรือแต่งพงศาวดารและตำนานต่างๆในยุคสมัย เช่นพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พงศาวดารเหนือ และพงศาวดารโยนก ซึ่งเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพื้นที่ในภาคเหนือและภาคกลางเป็นหลัก

ความสนพระทัยในประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองโบราณในท้องถิ่นทำให้สมเด็จพระยาดำรงฯ ซึ่งมีพระภารกิจตรวจราชการทรงใช้โอกาสนี้แสวงหาเรื่องราววัตถุสถานเพื่อนำมาเรียบเรียง อรรถาธิบายผ่านพระนิพนธ์ทำให้ชนชั้นนำในส่วนกลางได้รับทราบ เข้าใจเรื่องราวของท้องถิ่นในพระราชอาณาจักรสยาม ผลงานของพระองค์ยังอธิบายอดีตและความเป็นมาของดินแดนต่าง ๆ ภายใต้อำนาจของพระราชอาณาจักรสยาม โดยเชื่อมโยงหลักฐานทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะของท้องถิ่นเข้ากับเอกสารประเภทตำนาน และพงศาวดารซึ่งได้รับการรวบรวม กระทั่ง พ.ศ. 2457 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียบเรียงประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย ซึ่ง พริยะ ไกรฤกษ์ อธิบายว่าการสถาปนาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัยเป็นความพยายามของชนชั้นนำสยามที่จะเข้าไปชำระและเขียนประวัติศาสตร์ชาติ ซึ่งได้สืบเนื่องและเด่นชัดมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้นการก่อร่างสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาของการเริ่มต้นสร้างองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีในดินแดนสยามเพื่ออธิบายและเชื่อมโยงความเป็นมาของท้องถิ่นเข้ากับความชอบธรรมในการปกครองของรัฐสยามสมัยใหม่ด้วย (Krairiksh, 2002 : 60-61)

การตรวจราชการกับความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีสยาม

การเดินทางตรวจราชการหัวเมืองเป็นกิจกรรมสำคัญที่ชนชั้นนำของสยามใช้เป็นเครื่องมือในการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงพื้นที่ เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการตรวจมาวางรูปแบบในการปกครองท้องถิ่นในช่วงของการสร้างรัฐแบบรวมศูนย์ ในขณะเดียวกันก็เป็นการสำรวจตรวจตราแสวงหาและรวบรวมหลักฐานด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเพื่อแสดง “ตัวตน” และ “ความศิวิไลซ์” ของดินแดนอันเป็นที่ตั้งของราชอาณาจักรสยาม ข้อมูลเหล่านี้ยังมีส่วนสำคัญต่อการรวบรวมและเขียนงานประวัติศาสตร์ซึ่งเน้นความสืบเนื่อง สร้างความชอบธรรมของรัฐสยามที่มีเหนือดินแดนต่าง ๆ ที่ปกครอง

1. การรวบรวมศิลาจารึกจากหัวเมือง

บทบาทด้านหนึ่งของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนอกจากการสืบค้นเมืองโบราณในท้องถิ่นต่าง ๆ แล้ว ยังดำเนินการศึกษาค้นคว้าศิลาจารึกตามหัวเมืองแล้วรวบรวมนำมาเก็บรักษาไว้ในพระนครและสถานที่สำคัญ ใน พ.ศ. 2444 พระองค์ทรงรวบรวมศิลาจารึกที่กระจัดกระจายอยู่ในหลายพื้นที่ทั้งในพระนครและหัวเมืองมาอยู่ที่เดียวกัน คือที่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (National Archives of Thailand, 1905) รวมทั้งในศูนย์กลางเมืองเก่าที่สถาปนาโดยรัฐเช่น มิวเซียมในมณฑลกรุงเก่า ช่วงเวลาเดียวกันพระองค์ได้เดินทางไปยังเมือง

จันทบุรี ทรงค้นพบศิลาจารึกจำนวน 2 หลัก ซึ่งกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงมีพระดำริเสนอแนะให้รวบรวมศิลาจารึกมาไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามและทรงเสนอว่าหากจัดการรวบรวมศิลาจารึกได้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว พระองค์จะถวายศิลาจารึกที่เก็บไว้ในวัดบรมนิเวศ(วัดบวรนิเวศวิหาร) มารวบรวมไว้ในครั้งนี้ด้วย (National Archives of Thailand, 1905)

ศิลาจารึกเป็นหลักฐานสำคัญในการทำความเข้าใจความเป็นมาอันยาวนานของดินแดนในราชอาณาจักรสยาม ช่วงเวลาที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มีการเคลื่อนย้ายศิลาจารึกมายังพระนครเป็นจำนวนมาก เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้พระองค์ทรงให้เคลื่อนย้ายศิลาจารึกสำคัญจากเมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยา พร้อมกับพระพุทธรูปสำคัญ อาทิ ศิลาจารึกวัดหัวเวียง และศิลาจารึกวัดเสมาเมือง⁸ กรมของวัดหัวเวียงนอกจากจะทรงนำศิลาจารึกขึ้นมาแล้ว ยังมีการขนย้ายพระพุทธรูปปางนาคปรกซึ่งพบจารึกอยู่บริเวณฐานพระพุทธรูปมาไว้ที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2447 โดยระยะแรกพระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐาน ณ ศาลาก่ออิฐถือปูนหลังเล็กบริเวณทิศใต้ของลานทางเข้าพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครในภายหลัง (Coedes, 1961 : 32)

ในการเสด็จตรวจราชการที่เมืองศรีเทพ มณฑลเพชรบูรณ์ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำศิลาจารึกพร้อมกับโบราณวัตถุที่ทำจากศิลามาเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุทวชิรญาณ (DamrongRajanubhab, 2016 : 185) ส่วนการเดินทางไปตรวจราชการของพระองค์ในหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2449 บรรดาผู้ปกครองเมืองหลายพื้นที่ได้รวบรวมของโบราณที่ได้มาจากที่ต่าง ๆ เก็บรักษาไว้ที่บ้านของกรมการเมือง เช่น เมืองร้อยเอ็ด มีการรวบรวมโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งไว้ที่บ้านพระยาขัติยวงศา กรมการเมืองสมเด็จเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพขึ้นทอดพระเนตรโบราณวัตถุที่ค้นพบในพื้นที่ (DamrongRajanubhab, 1958 : 61) บรรดาสิ่งของเหล่านี้กลายเป็นเครื่องแสดงความโบราณและความเก่าแก่ของบ้านเมือง พระภารกิจประการหนึ่งของเสนาบดีเจ้ากระทรวงนอกเหนือจากการเสด็จตรวจตราในหน้าที่ราชการยังทรงลงพื้นที่เพื่อสำรวจหาโบราณสถาน วัด และปราสาทหิน รวมทั้งข้าวของต่าง ๆ ที่ข้าราชการในท้องถิ่นรวบรวมไว้

นอกจากศิลาจารึกและพระพุทธรูปที่ค้นพบที่เมืองไชยาและเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเคลื่อนย้ายไปยังกรุงเทพฯ แล้ว ย้อนกลับไปใน พ.ศ. 2445 H.W. Bourke เจ้าหน้าที่กรมโลหะกิจของสยามได้ค้นพบจารึกที่เขาพระนารายณ์ เมืองตะกั่วป่า จนนำไปสู่การเผยแพร่ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับจารึกเมื่อ พ.ศ. 2447 โดยพระสารสาสน์พลขันธ์ (เยโรลาโม เอมีลิโอ เยรีนิ) เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกคนแรกของสยามโดยตีพิมพ์ลงในวารสาร Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS) ต่อมาเมื่อมีการศึกษาคัดลอกจารึกเรื่อยมากระทั่งใน พ.ศ. 2456 ศาสตราจารย์ฮุลท์ซ (Hultzsch) จึงเริ่มแปลจารึกเป็นครั้งแรก (DamrongRajanubhab, 1958 : 34) เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือทรงพบศิลาจารึกที่เมืองศรีเทพ พร้อม ๆ กับการสืบค้นจารึกตามเมืองโบราณต่าง ๆ โดยเฉพาะที่สุโขทัย ส่วนพื้นที่อื่น ๆ เช่น ในภาคอีสานข้าราชการมหาดไทยหัวเมืองก็ดำเนินการ

⁸ ศิลาจารึกหลักนี้ยังคงเป็นที่ถกเถียงเรื่องที่มาของจารึกว่ามาจากแหล่งใด มีกระแสหนึ่งว่าศิลาจารึกนี้พบในบริเวณเมืองไชยา กระแสหนึ่งเสนอว่าอยู่บริเวณวัดเสมาเมืองในเมื่อนครศรีธรรมราช และกระแสที่สามคือมาจากการขนย้ายพร้อมกันจากแหล่งเดียวกันโดยการขนย้ายของพระยาองค์ราชบดินทร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลสุราษฎร์ ในปี พ.ศ. 2460 ส่งไปยังหอพระสมุดฯ

สำรวจ ค้นหาจารึกจากสถานที่ต่าง ๆ มารวบรวมไว้ ตัวอย่างรองอำมาตย์โท พระบริบาลศุภกิจ (คำสาย ศิริจันทร์) ได้ถอดความจารึกของวัดไตรภูมิ เมืองนครพนม เมื่อ พ.ศ. 2457 (Parinyaphon, 2015 : 13) ขณะที่พระยา ยอดเมืองขวาง เมืองสวรรคโลก สนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพไปตรวจดูเมืองโบราณ ในเขตปกครองท้องที่เมื่อ พ.ศ. 2458 (National Archives of Thailand, 1915) กล่าวได้ว่าบรรดาจารึกที่รวบรวม เหล่านี้มีส่วนต่อการสร้างชุดข้อมูลความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ยังช่วยอธิบายความเป็นมาอันยาวนาน ของราชอาณาจักรสยามให้ชัดเจนมากขึ้น

ความสนใจในการสำรวจทางโบราณคดียังขยายวงออกไปอย่างกว้างขวาง นอกเหนือสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหมู่ชนชั้นนำของสยามโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเจ้าฟ้ามหาชิราวุธฯ สยามมกุฎราชกุมารทรงใช้โอกาสเสด็จประพาสหัวเมือง ในการศึกษาความเป็นมาของเมืองโบราณต่าง ๆ ซึ่งการเดินทางส่วนใหญ่มักได้รับการอธิบายว่าทรงมุ่งศึกษา ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี แต่พระราชกรณียกิจหนึ่งที่ทรงกระทำควบคู่กันคือการตรวจราชการหัวเมือง ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพด้วย ภายหลังจากการเสด็จนิวัตพระนคร พระองค์ได้พระนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” เมื่อ พ.ศ. 2450⁹ ซึ่งทรงได้ข้อมูลมาจากการเสด็จประพาสบรรดา เมืองโบราณสำคัญอันเกี่ยวเนื่องกับตำนานพระร่วงตั้งแต่เมืองสุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก อุตรดิตถ์และ กำแพงเพชร หนังสือเล่มนี้ได้กลายมาเป็นแนวทางที่ผู้เขียนตั้งใจให้เป็น “หนทางที่ผู้ชำนาญในโบราณคดี” เอาไว้ พิจารณา พระนิพนธ์ยังสะท้อนถึงแนวคิดความศิวิไลซ์และตัวตนของความเป็นชาติอารยะของสยามต่อชาติ มหาอำนาจตะวันตกต่าง ๆ ตามความตอนหนึ่งที่ว่า “ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่าหรือที่ เรียกตามภาษาอังกฤษว่า “อินดิวิไลซ์” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมานานแล้ว” (Phramongkutklao Chaouhua, 1977 : G) การเดินทางในลักษณะเดียวกันนี้ยังพบในหมู่เจ้านายระดับสูงอีกหลายพระองค์ อาทิ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เสด็จตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือที่เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2450 ซึ่งครั้งนั้นได้เสด็จ ทอดพระเนตรวัดจุฬามณี แขวงเมืองพิษณุโลก และทรงค้นพบศิลาจารึกภายในวัด จึงได้โปรดฯ ให้คัดลอกข้อความ ที่ปรากฏในศิลาจารึกส่งมายังหอพระสมุดวชิรญาณ และให้สอบทานร่วมกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่า (Phramongkutklao Chaouhua, 1977 : 148)

นอกจากนี้ข้าราชการหัวเมืองที่ประจำอยู่ในพื้นที่ที่มีบทบาทสนองรับสั่งของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยา ดำรงราชานุภาพในการรักษาและดูแลรวมถึงสำรวจเขตเมืองโบราณ เช่น พระยานครพระราม (ม.ร.ว.เล็ก พยัคฆเสนา) (Phramongkutklao Chaouhua, 1977 : 71) พระยานครพระรามซึ่งดำรงตำแหน่งนายอำเภอ (ต่อมา ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ว่าราชการเมืองลพบุรี) เคยทำงานในกรมแผนที่มาก่อน จึงได้รับมอบหมายจากสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพให้สำรวจและศึกษาลำน้ำในเมืองนครปฐมโบราณ 2 สาย โดยสายหนึ่งคือลำน้ำทางทิศเหนือที่ไหล

⁹ ขณะเดียวกันการเสด็จในครั้งนั้น ยังทรงให้สลักข้อความลงบนศิลาจารึกที่เมืองกำแพงเพชรในปี พ.ศ. 2450 ความในจารึกอธิบายการมาประทับและชม “โบราณสถาน” ตั้งแต่ ครั้งเสด็จดำเนินประพาสสมทลพยับในปี พ.ศ. 2448 และภายหลังจึงได้เสด็จเมืองกำแพงเพชรเป็นครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2450 ซึ่งจะเห็นธรรมเนียมการพยายามใช้ศิลาจารึก ประกาศการเสด็จมาในครั้งนี้

ผ่านเมืองกำแพงแสน เมืองอู่ทอง และตำบลสระน้ำราชากิเชกที่ไปออกถึงเมืองสุพรรณบุรี อีกสายหนึ่งคือลำน้ำบริเวณใกล้กับองค์พระปฐมเจดีย์ไปทางตะวันตกที่ไหลไปบรรจบกับลำน้ำแม่กลอง ขณะที่การสำรวจลำน้ำสำคัญไม่เพียงแต่เมืองนครปฐม แต่ทางกรุงเก่า พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ได้รับมอบหมายให้ดำเนินการสำรวจด้วย (DamrongRajanubhab, 1978 : 376) อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองที่มีโบราณสถานและวัตถุโบราณสำคัญอย่างนครชัยศรีและพระนครศรีอยุธยา ข้าหลวงเทศาภิบาลหรือข้าราชการที่มีบทบาทตลอดจนความสนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีมักได้รับการแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งในเมืองเหล่านั้น

2. การรวบรวมเรื่องราวของท้องถิ่นผ่านพงศาวดาร ตำนานเมือง และเอกสารประวัติศาสตร์อื่นๆ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดความตื่นตัวในการเรียบเรียงงานเขียนด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างกว้างขวาง โดยได้รับอิทธิพลแนวคิดจากตะวันตก ซึ่งเข้ามาพร้อมกับการปฏิรูปสู่ความเป็นสมัยใหม่ การศึกษาประวัติศาสตร์ในรูปแบบของการศึกษาค้นคว้า สำรวจ ได้สวนและวิเคราะห์กลายเป็นแนวทางสำคัญในการเรียบเรียงงานเขียนด้านประวัติศาสตร์นำโดยสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพและข้าราชการจำนวนหนึ่งที่ทำให้ความสนใจกับแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์ของสยามจากข้อมูลที่ได้จากท้องที่ปกครอง เช่น พงศาวดารโยนก ของพระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค) ฉลอง สุนทราวาณิชย์ให้ความเห็นว่าช่วงระยะนี้โฉมหน้าทางประวัติศาสตร์ได้เปลี่ยนแปลงขนบไปจากเดิม จากอิทธิพลตะวันตกที่มีส่วนในการก่อร่างสร้างสถาบันทางความรู้ ทั้งหอพระสมุด หนังสือพิมพ์วชิรญาณ หนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ¹⁰ โบราณคดีสโมสร รวมทั้งบทบาทของสามัญชนและท้องถิ่นที่เข้ามามีส่วนสำคัญต่างไปจากแนวทางการศึกษาที่มุ่งเน้นเรื่องราวในราชวงศ์หรือในพงศาวดารต่าง ๆ ก่อนหน้า (Soontaravanich, 1972 : 68-70)

ด้านหนึ่งชนชั้นนำสยามได้เรียบเรียง ค้นคว้าและนำประวัติศาสตร์ที่เรียบเรียงใหม่ออกตีพิมพ์เผยแพร่ดังตัวอย่างสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพโรสที่ทรงสอดแทรกสำนึกความเป็นชาติ ผ่านการนำเรื่องราวในพงศาวดารไปใช้สอนในโรงเรียนสามัญชั้นสูง (Chanamool, 2007 : 9) พระองค์ยังทรงเป็นบุคคลแรก ๆ ที่อธิบายถึงโครงสร้างของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ผ่านพระนิพนธ์เรื่อง “พงศาวดารสยาม” ซึ่งทรงนิพนธ์ในช่วง พ.ศ. 2442-2443 โดยทรงแสดงประเด็นให้เห็นถึงความเป็นรัฐอันมีองค์ประกอบทางสังคมที่สำคัญ 6 ประการ คือ กำหนดเขตแดน ชาติ ภูมิสำเนา อำนาจแห่งการปกครอง ศาสนาและพงศาวดาร (Wattana, 1990 : 26)

นอกจากนี้ในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา หอพระสมุดวชิรญาณได้ขอแรงข้าราชการชั้นผู้น้อยตามหัวเมืองเสาะแสวงหาหนังสือต่าง ๆ เข้ามาไว้ในกรุงเทพฯ อันนำไปสู่การค้นพบเอกสารประวัติศาสตร์สำคัญหลายฉบับ ตัวอย่างหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงเก่าที่แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2223 สมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยพระยาปริยัติธาดา (แพ ตาลลักษณ์) ขณะดำรงตำแหน่งเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ในขณะนั้น ซึ่งค้นพบเมื่อ

¹⁰ หนังสือพิมพ์วชิรญาณ เผยแพร่ครั้งแรกในวันเปิดหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ตรงกับวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2427 และสิ้นสุดการพิมพ์ในปี พ.ศ. 2444 ขณะที่หนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการสัมปาทิกสภาของหอพระสมุดวชิรญาณ ตีพิมพ์เผยแพร่รายสัปดาห์ ออกทุกๆ 7 วัน เริ่มตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2428 ถึง พ.ศ. 2436 (Dechdevaporn, 2012 : (11) – (12))

พ.ศ. 2450 ขณะที่ได้เดินทางตรวจราชการและพบกับหญิงชรารายหนึ่งกำลังเก็บเอกสารเก่าเพื่อนำไปเผา (DamrongRajanubhab, 1978 : 92)

การทำความเข้าใจกระบวนการรวบรวมข้อมูลพงศาวดารเมืองของราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับการอธิบายโดย ธิดา สารเยา ซึ่งเสนอว่าการเขียนพงศาวดารเมือง นับเป็นอุดมการณ์สำคัญต่อการสร้างอำนาจของรัฐส่วนกลางเหนือหัวเมือง สำนักเหล่านี้เริ่มมีมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบเนื่องมาในสมัยรัชกาลถัดมา ผลของการรวบอำนาจการปกครองนี้ทำให้มีสำนักถึงภาพประวัติศาสตร์ความเป็นชาติสยามโดยเริ่มให้ความสำคัญกับเรื่องราวสุโขทัย กระแสสำนักนี้ค่อย ๆ แทรกซึมไปยังหัวเมืองจนก่อให้เกิดการรวบรวมบันทึกและเขียนพงศาวดารเมืองอย่างแพร่หลาย แม้ว่าภายหลังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวงมหาดไทย แต่พระองค์ก็ยังทรงมีบทบาทในฐานะผู้อำนวยการหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งพระองค์ยังได้ทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ของสยาม (Peleggi, 2002 : 5) เมื่อสำนักเกี่ยวกับชาติเริ่มเด่นชัดมากขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บทบาทและความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติจึงได้รับความสนใจในการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม ดังปรากฏในค่านาและข้อมูลเกี่ยวกับพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียงเรียงขึ้น โดยทรงใช้ข้อมูลหลักฐานประเภทพงศาวดาร จารึก ดำเนินการศึกษาสุโขทัยว่าเป็นอาณาจักรแห่งแรกของไทย (Saraya, 1996 : 55-59)

หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นสถานที่สำคัญในการเก็บรวบรวมเอกสารประวัติศาสตร์ที่ได้รับการรวบรวมและส่งมาจากพื้นที่ต่าง ๆ จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2447 มีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ เป็นองค์สภานายก กรรมการ 4 คน ประกอบไปด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค) และพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ทำหน้าที่รวบรวมหนังสือจากที่ต่าง ๆ โดยมุ่งจัดการสำคัญ 3 ประการคือ แสวงหาหนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับดินแดนสยามทั้งในยุโรปและอเมริกา รวบรวมหนังสือไทยที่เป็นฉบับเขียน และการหาตู้มาเก็บหนังสือ โดยเฉพาะการแสวงหาตู้ลายรดน้ำตามวัดต่าง ๆ (DamrongRajanubhab, 1978 : 87-88)

การเดินทางแสวงหาข้อมูลและรวบรวมบรรดาองค์ความรู้เกี่ยวกับหัวเมืองสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ครอบคลุมแต่เพียงพื้นที่ภาคกลางเท่านั้น ในการเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ของเสนาบดี โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา มีจุดประสงค์เพื่อแสวงหาบรรดาเอกสารพื้นเมือง และตำนานท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีความสำคัญในแต่ละเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่มณฑลนครศรีธรรมราช นับว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้เอกสารเก่าจากหัวเมืองสำคัญในมณฑลจำนวนหนึ่ง รวมทั้งมีความพยายามที่จะรวบรวมบรรดาข้อมูล ตระกูล ความรู้ของบรรดาผู้ปกครองพื้นเมืองที่เรียบเรียงส่งมายังข้าหลวงประจำมณฑลในระหว่างที่ออกเดินทางตรวจการตามท้องที่เพื่อถวายต่อพระองค์ การเสด็จมายังหัวเมืองปักษ์ใต้ทำให้เกิดการค้นหาเอกสารสำคัญ ซึ่งทรงได้รับจากบรรดาข้าราชการและขุนนางท้องถิ่นที่สืบมาจากผู้ปกครองเมืองเดิมช่วยกันเสาะแสวงหาเอกสารและขึ้นถวาย

“ด้วยเมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราชคราวนี้ได้พบ
หนังสือลำดับตระกูลผู้ว่าราชการการเมืองพัทลุงของพระศิริธรรมบริรักษ์ ปลัดมณฑล
นครศรีธรรมราชฉบับ ๑ พระศิริธรรมบริรักษ์แจ้งว่าหนังสือนี้ได้คัดจากต้นฉบับเดิม
ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายมาพร้อมกับจดหมายฉบับนี้”
(National Archives of Thailand, 1906)

บรรดาข้าราชการที่เดินทางไปตรวจราชการกลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการรวบรวมพงศาวดาร
และตำนานเมือง ดำเนินการคัดลอกทำสำเนาขึ้นเพื่อถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือทูลเกล้าฯ
ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อให้ทรงพิจารณาควบคุมกับการพิจารณา “หลักฐาน” เอกสาร
อื่น ๆ โดยเฉพาะพระราชพงศาวดาร ข้าราชการหรือขุนนางเก่าแต่ละเมืองจะทำหน้าที่สืบค้นแสวงหา สอบถาม
ผู้รู้ คัดลอก รวบรวมและเรียบเรียงพงศาวดารเมืองขึ้นใหม่ เช่นกรณีพระศิริธรรมบริรักษ์ (ปลัดมณฑล
นครศรีธรรมราช) กรมการในเมืองนครศรีธรรมราช ดำเนินการคัดลอกต้นฉบับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช
ที่ได้จากนายชาวผู้ใหญ่นายในแขวงอำเภอฉวางซึ่งเป็นสมุทไทยชาวเขียนด้วยเส้นหมึกดำ มาปรับถ้อยคำ สำนวน
และตัวสะกดขึ้นใหม่แล้วเรียบเรียงถวายให้กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2445 (National
Archives of Thailand, 1906)

นอกจากการให้ความสำคัญกับการรวบรวมเอกสารสำคัญในเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมือง
ใกล้เคียงแล้ว ยังมีความพยายามคัดลอกหรือเผยแพร่ข้อมูลพงศาวดารเมืองให้เผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง
เช่น มีการแต่งตำนานพระบรมธาตุและตำนานเมืองออกมาในรูปแบบกลอนสวดเรื่อง “นิพพานโสทร” ซึ่งเกิดขึ้น
ในช่วงการรวมอำนาจท้องถิ่นเข้าสู่รัฐแบบรวมศูนย์ผ่านการจัดการบรรดารัฐที่มีอำนาจในท้องถิ่นที่เคยมีบทบาท
ในหัวเมืองมาก่อนการปฏิรูปของสยาม (Saengthong, 2015 : 220–221)

ข้าราชการสยามที่ไปประจำอยู่ในหัวเมืองอีสานที่มีบทบาทในการเรียบเรียงและแต่งพงศาวดาร
อีสานคือ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คนจร) ขณะดำรงตำแหน่งเป็นปลัดมณฑลอีสาน ได้เรียบเรียงหนังสือ
เรื่อง “พงศาวดารหัวเมืองอีสาน” ใน พ.ศ. 2447 การเรียบเรียงพงศาวดารฉบับนี้มีมูลเหตุจากพระประสงค์ของ
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ขณะดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวกาว มีกระแสรับสั่งให้
ข้าราชการในมณฑลนำโดยหม่อมอมรวงศ์วิจิตร เป็นแม่กองในการรวบรวมเอกสารสำคัญในท้องที่ทั้ง สารตรา
สมุดข่อย หนังสือตราตั้ง รวมทั้งเอกสารเก่าต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ในทางพงศาวดาร ขณะเดียวกันหม่อม
อมรวงศ์วิจิตร ยังแสวงหาข้อมูลในการเรียบเรียงพงศาวดารเมื่อว่างเว้นจากงานราชการปกติและจากการออกเดินทาง
ลงพื้นที่ สอบถามเรื่องราวจากผู้รู้พร้อมกับอาศัยข้อมูลจากเอกสารราชการและพงศาวดารประกอบการเขียน เมื่อ
เสร็จแล้วได้ส่งไปถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยงานเขียนพงศาวดารดังกล่าวกลับมา
ยังกรุงเทพฯ (Amorawongwichit, 1996 : preface) พงศาวดารฉบับนี้แสดงถึงแนวคิดที่สยามเป็นศูนย์กลางอำนาจ
เหนือหัวเมืองอีสาน และเปลี่ยนคำที่ใช้เรียกกลุ่มคนในพื้นที่เดิมจาก “ลาว” มาใช้คำว่า “ไทย” ในส่วนการลำดับ

เนื้อหาแบ่งออกเป็นภาค ๆ โดยงานเขียนของหัวเมืองอีสานเหล่านี้พยายามที่จะเชื่อมโยงหัวเมืองอีสานเข้ากับรัฐสยาม (Sanrat, 2014 : 6) พงศาวดารหัวเมืองอีสานของหม่อมอมรวงษ์วิจิตรนับเป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ระดับท้องถิ่นเข้าสู่ประวัติศาสตร์ของกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นถึงอำนาจที่ตอบสนองการบริหารราชการแบบใหม่ภายใต้การอธิบายรัฐสยามที่มีอาณาบริเวณขอบเขตดินแดนของอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม (Wannachat, 2010 : 161-162)

สรุป

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีบทบาทสำคัญในการรวบรวมข้อมูลและผลิตสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับหัวเมืองในช่วงของการก่อร่างสร้างระบบการปกครองท้องถิ่นของสยามยุคต้นของการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ข้อมูลเหล่านี้นอกจากมีบทบาททางตรงเพื่อใช้ในการเรียนรู้และกำหนดนโยบายปกครองพื้นที่ของสยามแล้ว ยังประกอบด้วยชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งได้กลายเป็นข้อมูลสำคัญที่ได้รับการรวบรวม เรียบเรียง หรือประกอบสร้างขึ้นใหม่แล้วเผยแพร่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ของรัฐบาลสยามเช่น วชิรญาณเทศาภิบาล รวมทั้งการเขียนพงศาวดาร ตำนานเมือง นอกจากนี้การตรวจราชการยังทำให้เกิดการรวบรวมโบราณวัตถุต่าง ๆ เข้ามายังกรุงเทพฯ ซึ่งช่วยสนับสนุนอุดมคติหรือความคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติที่มีความเจริญสืบเนื่องยาวนาน และยังเชื่อมโยงความเป็นมาของท้องถิ่นให้เข้ากับประวัติศาสตร์ชาติสยาม ซึ่งได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ของสยาม ผลจากความพยายามดังกล่าวทำให้เกิดพัฒนาการความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีขึ้นในสยาม

รายการเอกสารอ้างอิง

- Anderson, B. (2009). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Projects. (In Thai)
- Chanamool, S. (2007). *"Thai Nation" in the view of progressive intellectuals*. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Coedes, G. (1961). *Collection of Siam inscriptions Part 2 Inscriptions from Dvaravati, Crivijaya and Lavo*. 2nd ed. Bangkok: Sivaporn. (In Thai)
- DamrongRajanubhab. (1930). *Discoures named Ancient Artifacts Preservation*. Bangkok: Sponpipatthanakorn Printing. (In Thai)

- DamrongRajanubhab. (1958). *A variety of travel section 3 : A story of Monton Phetchabun*. Bangkok: Thaibabrian. (In Thai)
- DamrongRajanubhab. (1978). *To Phya Anuman Rajadhon. Correspondence Between Prince Damrong and Phya Anuman Rajadhon*. Bangkok: Sathirakoses Nagapradipa Foundation. (In Thai)
- DamrongRajanubhab. (2016). *Archaeology tales*. Bangkok: Thai Quality Book. (In Thai)
- Dechdevaporn, P. (2012). *Wachirayan Tales Vol. 1-2*. Bangkok: Director Office of Literature and History Fine Arts Department. (In Thai)
- Disakul, P., M.C. (1972). *Life and Work of Damrong Rajanubhab*. Phranakorn: Bannakhar Press. (In Thai)
- Fine Arts Department. (1973). *City in northeast*. Bangkok: Chuanchuen. (In Thai)
- Hoaherm, P. & Chaiwanichaya, S. (2018). The Development Policy of Isan Region By Siam Government From The Reign of King Rama VI to The Reign Rama VII during 1910–1934. *Journal of History*, 43(1), 84-109. (In Thai)
- Khuttharanon, S. (2012). *Miscellany of Thai History Vol. 3*. Bangkok: Director Office of Literature and History Fine Arts Department. (In Thai)
- Krairiksh, P. (2002). *Sukothai and Ayutthaya Arts : The image that must be changed*. Bangkok: Amarin book center. (In Thai)
- M.R. Amorawongwichit. (1984). *The legend of Nakhon Champassak*. Phranakorn: Fine Arts Department. (In Thai)
- M.R. Amorawongwichit. (1996). *The Annval of Monton Isan*. Bangkok: Wacharin Press. (In Thai)
- Mulsilp, W. (2008). The Association of Siam Investigation about ancient artifacts. *Journal of the Historical Society*, 34-35, 1-26. (In Thai)
- Nasriken, A. (2005). *Isan in the Perception and Attitude of Bangkok Ruling Elites from the Anuwong Rebellion in 1826 to the Revolution in 1932*. Master Thesis in History, Chulalongkorn University, Thailand. (In Thai)
- National Archives of Thailand. (1898). *M. 2.14/61 Damrong Rajanubhab travel for inspection at Muang Nakorn Chaisri* [21 August 117]. (In Thai)
- National Archives of Thailand. (1905). *GR. 5 B./40 Gathening an antient artifact in the Emerld Bhuddha Temple* [11 – 13 February 124]. (In Thai)
- National Archives of Thailand. (1906). *G-R. 5 B/41 Tracing of Muang Phatthalung lineage and their annals* [21 July 125]. (In Thai)

- National Archives of Thailand. (1915). *R.6 B.12/16 Travel Inspection at Muang Chaliang* [6 March 1915]. (In Thai)
- Parinyaphon, K. (2015). *Muang Sakon Nakhon Chronicle issue of Rong Ammat to Phra Boribansupakij (Kamsai Sirikhan)*. Sakon Nakhon: Sakon Nakhon Printing. (In Thai)
- Peleggi, M. (2002). *Lords of Things: The Fashioning of the Siamese Monarchy's Modern Image*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Phramongkutklao Chaouhua. (1977). *Travel in Phra Ruang's Town*. Bangkok: Thaikasem. (In Thai)
- Potjanalawan, P. (2007). *Politic and Society in Architectural Arts : Siam Era, Applied Thai, and Nationalism*. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Potjanalawan, P. (2017). The Production of Colonial Space in Payap Circle by Siam's Knowledge of History and Archaeology. *Local Administration Journal*, 10(3), 106-123. (In Thai)
- Potjanalawan, P. (2018). *Constucting Official Thai Art : Art History and Nation Building During 1865–1982 A.D.* Doctor Dissertation, Ph.D. in History, Chiang Mai University, Thailand. (In Thai)
- Prakitnonthakan, C. (2017). Early Art Historical Writings and the Rise of Siamese's Absolute Monarchy. *NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture*, 14, 89.
- Puaksom, D. (2018). *Drops of Blood, Inscriptions and Printing presses : Regarding the Knowledge/ Truth of the Siamese Elite in 2325-2411 BE*. Bangkok: Illumination Editions. (In Thai)
- Ritthiphairot, K. (2005). G.E. Gerini and the Origins of Siamese Archaeology. *Muang Boran Journal*, 31(3), 48.
- Saengthong, P. (2015). *Legends and Local Mythic Naratives In Southern Thailand*. Bangkok: Gypzy. (In Thai)
- Sanrat, T. (2014). Mueng Ubon Ratchathani In Thai historiography B.E. 2477-2530. *Journal of History*, 39, 1-24. (In Thai)
- Saraya, T. (1996). *Local History: Human Society Related History*. Bangkok: Muang Boran. (In Thai)
- Sattayawuthiphong, P. (2008). Archeology Club and the Development of Siamese History. *Journal of the Historical Society*, (30), 240. (In Thai)
- Soontravanich, C. (1972). The Evolution of Writing History from Chaophraya Thiphakonwong to His Royal Highness Prince Damrong Rajanuphab-Study and Compare the Royal Annals during King Rama II period of Rattanakosin Era. *Silpakorn Journal*, 16, 68-70.

- Wannachat, A. (2010). *The Siamese Elite's Knowledge of "Isan", 1890-1932*. Master Thesis in History, Chulalongkorn University, Thailand. (In Thai)
- Wattana, S. (1990). Absolute Monarchy of Siam. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 17(1), 26. (In Thai)
- Winichakul, T. (2017). *Thais/ Others : Regarding Others of Thainess*. Nonthaburi: Sameskybooks. (In Thai)